

Владан Бајчета

ЕВРОПА У СВЈЕТЛУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ

(Зоран Милутиновић: *Преболевање Европе: конструкција Европе у српској култури*, Геопоетика, Београд, 2023)

Најновија књига Зорана Милутиновића, професора јужнословенске књижевности на Универзитетском колеџу Лондон (UCL), превод је на српски језик његове студије изворно писане и публиковане на енглеском под насловом *Getting Over Europe* (2011). За разлику од ауторове претходне двије књиге (*Бишка за прошлост*, 2018; *Фанџом у библиотеци*, 2022), обје посвећене једном специфичном подручју *ангриџологије*, *Преболевање Европе* захвата знатно ширу проблематику и излази из домена строго књижевних проучавања. Иако претежан дио грађе на којој Милутиновић разматра насловом и поднасловом уоквирену тему чине углавном књижевн(оумјетничк)и текстови, ова студија представља специфичну историју идеја у имаголошкој перспективи, одговарајући на неколико питања важних не само

за актуелни тренутак: Шта је (Западна) Европа? Како су српски интелектуалци у првој половини XX вијека видјели тај континент? Колико је српска култура – у тој оптици посматрано – *евројска*?

Преболевање Европе је још један ауторов капитални допринос српском културном саморазумијевању и када је о теми ријеч, и када су у питању резултати до којих долази. Милутиновић је од оних писаца (баш тако – јер је један од најбољих стилиста у савременој домаћој [науци о] књижевности) који на сваки изазов одговара с таквом интелектуалном снагом и истраживачком енергијом да се након његових увида о проблемима које је расправио више не може мислити исто. Додатни квалитет књиге јесте пословична прегледност, јасност излагања и, не мање битно, ауторова духовитост, на коју је своје читаоце већ навикао. „Научна књига мора бити научна, али мора бити и књига”, каже Ортега и Гасет, и то је правило које важи за ово, као и сва остала Милутиновићева дјела.

Он систематизује и преиспитује како су о Европи размишљали угледни српски писци, научници, филозофи, теолози, политичари, дипломате, постављајући их у шири интелектуални обзор њиховог времена и поднебља. Ту су Исидора Секулић, Јован Скерлић, Милош Ђурић, Владимир Дворниковић, Владимир Вујић, Милош Црњански, Богдан Поповић, Слободан Јовановић, Милан Кашанин, Јован Дучић, Николај Велимировић, Димитрије Митриновић, Растко Петровић и Иво Андрић. Бирајући репрезентативне ствараоце у различитим областима, аутор је понудио исцрпан пресјек схватања назначеног питања у српској култури прве половине XX вијека. У томе је први значајан допринос Милутиновићеве студије: она указује на

Шемеље овдашњег односа према Европи, о чему се у последње вријеме са доста неупућености и некритичности мисли и говори, управо без неопходне свијести о постојању дуже традиције мишљења из које би се могле извући значајне поуке и поуздани путокази. *Преболевање Европе* је у најбољем смислу ријечи уџбеник заборављеног или пренебрегнутог градива, без којег се не може скрупулозно пропитивати данашњи однос српске културе према сопственој позицији у европском контексту.

Доба модерности које је донијело редефиницију схватања Европе у њеном средишту имало је аутентични одјек и у српској средини. Милутиновић низом пријера показује да је већ на самом почетку 20. стољећа српска интелектуална елита себе видјела у хоризонту епохе на континенту, али са свим оним нијансама медијалне, граничне или рубне припадности том цивилизацијском ареалу. Унутрашња диспаратност ставова међу ауторима које Милутиновић проучава показује сву динамику разматрања проблематике несводиве на манихејски сукоб дивљења и презрења према културном/цивилизацијском контексту коме се (не) припада. Отуда је овај преглед истовремено упућен ка унутра: дајући своју слику Европе, међуратна српска интелигенција давала је истовремено и слику саме себе, особен и полифон израз националног саморазумијевања. Колико у том смислу може бити актуелан овај дијахронијски поглед на пола вијека једне традиције мишљења експлицира и сам аутор, указујући на и данас постојећу релацијску константу Србија–Европа и обрнуто:

У ширем смислу, ово је књиџа о српском окцидентализму-са-оријентализмом, и о њејовим главним црџама: заснован на евроцентричним џређијосџавкама, надахнуџ жеђу за џозајџањачењем, свесџан џласа хејемона који је Евроџу дефинисао џрема својој слици џе џако искључио Србе – као и мноје грује – и који је веома сџоро и ојрезно сџуџао у џросџор између очајана џџо не исџуњава наводно евројске сџандарде, и џнева џџо џи сџандарди уојџше џосџоје; између џокушаја да се изврши немоџући заџаџак џосџојања „као и сви груји” и сређивања своје куће „као у целом цивилизованом свеџу”, до схватања да нико није „као и сви груји” и да је врло мало џоја сасвим исџо широм свеџа. (28)

Разлажући хронолошки разнородне рефлексije на дату тему, од *Писама из Норвешке* Исидоре Секулић, преко критичких и политичких текстова Јована Скерлића, Милутиновић разматра напоре ових интелектуалаца с почетка стољећа, у којем је дошло до ослобођења од вишевјековне националне потчињености и окретања ка *зајџадним* вриједностима. Милутиновић посјеђује способност и стрпљење да поступно и прегледно индукује идеје аутора којима се бави, да би ефектно сажео њихову мисао у својејврсну критичку формулу. За Исидору Секулић ће закључити: „Била је романтична националисткиња која је желела да српску културу обогати, денационализује, и укључи у заједнички културни простор планете” (49); а за Јована Скерлића: „Како се једна ‘млитава, неотпорна, фаталистичка раса’ (Скерлић, 1964е: 85) може отрести двоструког терета: свог словенског карактера и источњачке традиције? То је за Скерлића било најважније питање” (73). Најпресудније је, међутим, то што су Милутиновићеве закључци увијек инвентиван поглед на ствар за коју се углавном мислило да је схваћена једном засвагда и да јој нису потребна даља преиспитивања. Тако је управо поводом Скерлићеве познате а убиствене кри-

тике на Исидорине *Сајушнике* из 1913, књигу коју је критичар сасјекао из разлога нетактичне темпираности њеног публикавања у вријеме крвавих балканских ратова. Милутиновић уочава Скерлићев *џревид* у ономе што би његовом национално-идеолошком програму заправо требало и те како да импонује: „Скерлић није видео да је књига Исидоре Секулић била један од најјаснијих знакова онога што је дуго чекао да види – књижевне европеизације Србије, њеног уласка у апсолутну књижевну модерност” (87).

Изоштрен критички поглед, кадар да радикално превреднује устаљена мишљења и оцјене о неким од општеприхваћених вриједности националне литературе, најдјелотворнији је у случају Милутиновићевог читања *џушојиса* Јована Дучића. Уочавајући да *Градови и химере* заправо и нису „књига путописа у правом смислу речи, него серија социо-културних интервенција у српској култури” (151), Милутиновић је указао на коријене данас распрострањене појаве ниподаштавања изворишта културне припадности, и то на мјесту гдје би се оно најмање могло очекивати. Нико до сада није тако увјерљиво оголио снобизам српског парнасавца, који је под маском патриоте заправо крио презир према култури из које је потекао. За њега је Запад (а у првом реду Француска) оличење свега позитивног што се у Дучићевој епоси може замислити, док је Исток (Србија и даље на ту страну свијета) израз назадности, непросвјешћености, вјерске затуцаности и другог томе сличног:

У једном џравославном манасџиру на Крфу Дучић размишља о разлици између каџоличких калуђера, који су „научници који џишу дубоке књиџе [...] учиџељи морала, и мало џреба да буду учиџељи цџрања”, и џравославних, који му изџледају као да су „ван живоџа, овако зарасли у џудождерске браге, и овако уџонули у неџремостџиву џлуџосџ” (ibid., 136–137). У боџаџој исџторији евроџској ориџентџализма и балканизма, Јовану Дучићу џриџада једно врло исџакнуџо месџо. Где је месџо за Србе између Заџада, усигреноџ у Француској, и неџосџојеџеџ Исџока? Како се мери џихова блискосџ џџсолуџном ценџиру цивилизације? Јесу ли они безнадежно варвари, или би бриџање џихових џудождерских брага, уз доџаџак часова цџрања, моџло неџџо да уради за џихов кулџурни реџџини? (155)

Премда интерпретира и теоријске расправе о насловном проблему (Николај Велимировић, Димитрије Митриновић, Милош Ђурић, Владимир Вујић и други), Милутиновић посебну аналитичку увјерљивост и живост демонстрира управо када се херменеутички сучељава с примјерима *конкретноџ џоџледа* на Европу као другост. Стога је и путописна проза Милоша Црњанског и Растка Петровића аутору нарочито инспиративна када хоће да разумије све нијансе српског виђења европског Запада у првој половини протеклог вијека. Тако је *Љубав у Тоскани*, с једне стране, сагледана као први знак *џреболевања* Европе у генерацији Милоша Црњанског – као дјело које, према Милутиновићу, представља „ослобођење од инфериорности и стида, препознавање свог дома као места које поседује вредност” (129). Са друге стране, *Африка* Растка Петровића, као путопис у *џреџи* свијет, доноси једно, на специфичан начин опосредовано схватање *евроџскосџи* у срцу црног континента. Петровићев сусрет, наиме, са неименованим Швајцарцем, којег означава иницијалом „Н.”, преображава путопишчево посматрање њему стране цивилизације кроз културолошку призму „правог” Европљанина. Иако је према свом образовању на

западним универзитетима и највишим дOMETИМА тамошње културе коју је годинама темељно изучавао и усвајао и сам у правом смислу ријечи Европљанин, Растко Петровић ипак осјећа извјесну инфериорност у односу на оног ко долази из њеног средишта, премда ту културу није систематично упознао, али на њу полаже веће право по простој чињеници мјеста свог рођења. Милутиновић увиђа и прецизно описује дијаметралну позицију Петровићевог путујућег субјекта у односу на оног каквим је тај субјект сагледан код Црњанског. Чуђење које овај показује пред мржњом декадентног швајцарског племића за црног човјека последица је једне фиктивне, књишке представе о томе шта Европа јесте или што би могла бити:

Због начина на који је ступио у Европу, дакле преко њене културе, он верује да је Европа само оно што познаје и воли. Тако му једна половина реалности увек измиче, и он не види да је Европа и даље Европа чак и кад је најмање „евројска”. Онда се он чуди: чуди се као што се Растко Петровић чудио кад му је немачка бомба айрила 1941. поодила кућу у Београду и уништила породичну библиотеку, сакућану генерацијама, у којој су била похрањена највећа дела евројске књижевности и филозофије. Он се чуди јер не може да верује да што Европа уништава саму себе – док, заправо, што само стварна Европа наставаља своје комплексно и амбивалентно постојање. Своје најчистије ошеловање идеја Европе нема у историјској стварности, него у сновима људи као што је Растко Петровић.
(213)

Анализирајући на крају Андрићеве велике романе писане током окупације у Београду, Милутиновић је у *Травничкој хроници* препознао неку врсту завршног коментара велике расправе, која се у српској књижевности и култури живо водила поводом питања властитог положаја у оквиру (западно)европске цивилизације. Врстан познавалац Андрићевог опуса, аутор једног од најбољих метакритичких диптиха о дјелу нашег нобеловца, Милутиновић је увидио да у *Травничкој хроници* „нема повлашћене слике Босне”, већ „само различитих гласова који покушавају да наметну и оправдају властите слике” (248). Изукрштаност перспектива различитих религија, конфесија, нација и свих других утицаја који су се сучелили у Босни била је Андрићу подстицај да испише свој литерарни полилог о судбини „мале земље међу световима”, у дјелу које је, по неким свједочењима, сматрао својим најбољим остварењем. У сукобу свих са свима Милутиновић је, трагом појединих ранијих тумачења, разумио Колоњину фигуру као неку врсту пишчевог резонера, и у ријечима овог јунака видио крајњи израз Андрићеве хуманистичке вјере у човјекову духовност, која чучи на дну пишчевог ријетко кроћеног песимизма:

Један Левантинцац, човек који живи у процепу између Европе и Азије, између хришћанства, јудаизма и ислама – што као и Босна, у којој се овај разговор дешава – обраћа се једном Французу, представнику Европе, и што не Европе конзула, него Европе просветишеља добре воље: Травничка хроника је Андрићево обраћање шој Европи са истом поруком наде у сусрет и разумевање које ће се у шом сусрету десити. Не говори он само о разумевању чешири конфесије у Босни, него о разумевању свих нас, свуда, укључујући и разумевање двеју Европа, оне конзулске и ове Дефосеове, и, иако на крају али не мање важно, о сусрету и разумевању Босне и Европе. Као што је Колоња шумач и посредник, шако и Травничка хроника хоће да буде шумач између Босне и Европе (277).

Тиме је заокружен један корпус текстова, који почиње негдје уочи Првог свјетског рата, а завршава се крајем Другог. Очито је да је у том периоду српска књижевна и научна елита интензивно размишљала о питању које до данашњег дана не губи на актуелности. Прва вриједност Милутиновићеве студије стога је у томе што указује на дужу и интензивнију традицију мишљења о овом проблему, него што је то у овдашњој јавности довољно познато и уважавано. Други значајан допринос јесте у томе што показује сав мисаони, па и аксиолошки диверзитет, који је несводив на некритичку адорацију, нити на самозаљубљено национално одбацивање припадности ширем културном кругу који је, барем у географском смислу, природно и незамјењиво окружење српском државном и културном простирању. Треће, и не најмање битно, јесте да су српски писци и научници, у готово цјелокупној ширини скале различитих схватања о Европи, њеном значењу и значају за човјечанство и свим сродним потпитањима, увијек показивали, или барем гајили, наклоност према њеним врхунским цивилизацијским дометима, чак и када су критички били настројени према њеним негативним странама. Отуда није нимало необично што се књига појавила прво на енглеском језику, а затим, дванаест година касније, и на српском, од чега користи могу да имају читаоци из обје културне сфере које ти језици покривају. А те сфере се додирују и поклапају у својим најврједнијим изданима, у мјери већој него што се то често с обје стране жели признати и представити. Ова студија даје крајње објективну слику тог сусрета и подударња.